

ПЕРЕДМОВА

Створення здорових та безпечних умов праці на підприємствах обумовлює необхідність достатньої підготовки в цій галузі інженерно-технічних працівників. Випускник вузу повинен бути добре підготовлений до вирішення різноманітних задач охорони праці на виробництві, володіти методами організації безпечних умов праці. Підготовку до такої діяльності інженера забезпечує курс "Охорона праці".

Курс "Охорона праці" є інженерною дисципліною, яка містить соціально-правові питання, і базується як на класичних науках - фізиці, хімії, математиці, так і на прикладних - гігієна праці, виробнича санітарія, промислова токсикологія, фізіологія праці, психологія праці, протипожежна техніка, інженерна психологія, ергономіка, промислова естетика та інші. Головними об'єктами його (курсу) дослідження є людина в процесі праці, виробниче середовище, взаємозв'язок людини із промисловим обладнанням, технологічними процесами, організація праці та виробництва. При такій великій кількості досліджуваних об'єктів необхідно використовувати наукові досягнення багатьох галузей знань.

Методологічною основою курсу "Охорона праці" є науковий аналіз умов праці та технологічного процесу. На основі такого аналізу визначають небезпечні ділянки виробництва, виявляють можливі небезпечні ситуації та розробляють заходи їх попередження і усунення. Ці питання розглядаються в динаміці, в розвитку, щоб забезпечити подальший прогрес в охороні праці.

Курс "Охорона праці" складається з чотирьох частин :

1. Загальні питання охорони праці: законодавство по охороні праці, створення безпечних та здорових умов праці, аналіз умов праці.
2. Питання гігієни праці та виробничої санітарії.
3. Загальні інженерні основи техніки безпеки, без оволодіння якими неможливий конкретний розгляд питань, пов'язаних з технологією виробництва, проектуванням підприємств, конструюванням обладнання та його експлуатацією.
4. Основи профілактики та гасіння пожеж, тісно пов'язані з технікою безпеки, оскільки засоби попередження виробничих аварій та вибухів і пожерів, звичайно, співпадають.

Завдання курсу - дати майбутньому інженеру, випускнику вузу знання наукових основ охорони праці та привити інтерес до творчого вирішення проблем покращення умов праці на виробництві.

В даному посібнику викладено матеріал з курсу "Охорона праці", за виключенням розділу "Пожежна безпека", який читається для студентів 5-го курсу фізичного факультету Ужгородського національного університету.

Автори сподіваються, що їх праця допоможе студентам краще оволодіти питаннями організації та дотримання правил і норм охорони праці на виробництві, підприємстві, в наукових лабораторіях, державних установах тощо.

РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНІ ПИТАННЯ ОХОРОНИ ПРАЦІ.

Дано основні визначення:

Охорона праці (ОП) - це система правових, соціально- економічних, організаційно-технічних, санітарно-гігієнічних і лікувально-профілактичних заходів та засобів, спрямованих на забезпечення здоров'я і працездатності людини в процесі праці.

Виробнича санітарія (ВС) - це система організаційних, гігієнічних і санітарно-технічних засобів, які запобігають впливу на працюючих шкідливих виробничих факторів, тобто факторів, які спричиняють захворювання.

Техніка безпеки (ТБ) - це система організаційних і технічних заходів і засобів, які запобігають впливу на людину небезпечних виробничих факторів, тобто таких, які при порушенні правил безпеки спричиняють нещасні випадки і травми.

З охороною праці тісно пов'язані пожежна безпека і блискавкозахист, бо пожежі на виробництві і в побуті та грозові розряди загрожують не тільки матеріальним цінностям, а й життю людини.

1.1. Завдання охорони праці. Законодавство про охорону праці. Правові аспекти охорони праці.

Науково-технічний прогрес, як правило, супроводжується поліпшенням умов праці, ліквідацією на багатьох підприємствах тяжкої ручної праці, виведення працівника із зони шкідливого виробництва, широким впровадженням ефективних засобів забезпечення безпеки праці.

Разом з тим, науково-технічний прогрес приніс людству, поряд з численними перевагами, на жаль, і численні лиха.

Тільки в Україні щорічно на виробництві травмується біля 120 тис. чоловік, з них близько 2,5 тис. отримують травми з смертельним наслідком, більше 5 тис. отримують професійні захворювання. Допускаються серйозні виробничі аварії з груповими нещасними випадками.

Держава разом з профспілками вишукують найбільш ефективні шляхи вирішення цієї гострої проблеми. Уже в 1990р. була розроблена Концепція удосконалення управління охороною праці в державі.

Враховуючи, що стан охорони праці відбивається практично на всіх показниках життя суспільства (тривалості життя людей, стану їх здоров'я, генофонду, збереження національного багатства) при розробці Концепції враховано такі основні принципи:

1. Принцип обов'язкового забезпечення безпеки людини, пріоритету життя і здоров'я працівника по відношенню до результатів виробничої діяльності підприємства,

установ,організації.

2. Принцип плати за ризик. В багатьох країнах економічні пільги і санкції є важелями державної політики в галузі охорони праці. Проведені розрахунки показують, що нещасні випадки коштують в декілька разів дорожче, ніж вартість заходів по їх попередженню. Не випадково в багатьох розвинених країнах інвестування в заходи по охороні праці вважається вигідним бізнесом.
3. Принцип добровільності й прийнятості ризику. Він означає, що ніхто не має права посылати людину на ризик без її згоди.
4. Принцип правового регулювання ризику, тобто наявність державних законів, які встановлюють систему заборон і норм, попередження нещасних випадків і профзахворювань, а також обов'язкову відповідальність за порушення цих законів.
5. Принцип доступності й відкритості інформації з питань охорони праці.

Цю Концепцію розглянула і схвалила Комісія Верховної Ради України з питань соціальної політики і праці. На основі висновків Комісії Президія Верховної Ради України прийняла постанову, якою зобов'язала Кабінет Міністрів розробити Закон "Про охорону праці".

14 жовтня 1992р. Верховна Рада України прийняла Закон "Про охорону праці", який має велике соціально економічне значення, бо торкається життєвих інтересів близько 30 млн. громадян України (введено в дію 24.10.92).

Закон визначає основні положення щодо реалізації конституційного права громадян на охорону їх життя і здоров'я в процесі трудової діяльності. регулює, за участю відповідних державних органів, відносини між власником підприємства, установи і організації, або уповноваженим ним органом, і працівником з питань безпеки, гігієни праці та виробничого середовища і встановлює єдиний порядок організації ОП в Україні.

В законі враховано основні вимоги конвенцій і рекомендацій Міжнародної Організації Праці щодо безпеки і гігієни праці та виробничого середовища, регулювання відносин охорони праці в передових, промислово розвинених країнах, досвід ОП в Україні в попередні роки.

За час, що минув з дня набрання чинності, цим Законом (24 жовтня 1992р.), розроблено, затверджено і введено в дію більше 30 положень, інструкцій та інших підзаконних нормативних актів, прийнято ряд постанов Уряду, рішень міністерств, інших центральних органів державної виконавчої влади, спрямованих на забезпечення виконання вимог Закону України "Про охорону праці".

Закон "Про охорону праці" поширюється на всі підприємства, установи, організації, незалежно від форми власності та видів їх діяльності, в тому числі на кооперативні, акціонерні, орендні, фермерські господарства, на окремих наймачів. Закон "Про охорону праці" поширюється також на іноземних громадян і осіб без громадянства, якщо вони працюють на території України. Трудящі цих категорій

мають такі ж права на ОП, як і громадяни України.

Закон визначає основні принципи державної політики в галузі ОП, чільне місце серед яких належить пріоритету життя і здоров'я працівників по відношенню до результатів виробничої діяльності підприємства, принципам повної відповідальності власника за створення безпечних і нешкідливих умов праці, соціального захисту працівників, повного відшкодування шкоди особам, які потерпіли від нещасних випадків на виробництві чи від професійного захворювання.

Вперше в законодавче регулювання ОП Закон ввів поняття моральної шкоди і встановив обов'язок власника відшкодувати моральну шкоду потерпілому, якщо небезпечні або шкідливі умови праці призвели до порушення його нормальних життєвих зв'язків і вимагають додаткових зусиль для організації його життя.

Закон "Про охорону праці" встановлює новий, більш високий рівень захисту працівників, причому цей захист починається з моменту прийняття його на роботу. В інтересах працівника введено норму, за якою він має право відмовитись від дорученої роботи, якщо створилася виробнича ситуація, небезпечна для його життя чи здоров'я або для людей, які його оточують, і навколишнього середовища. При цьому за період простою з цієї причини не з вини працівника за ним зберігається середній заробіток. Власник зобов'язаний відшкодувати працівникові шкоду, яка виникла в результаті каліцтва у повному розмірі втраченого заробітку, а також сплатити потерпілому або членам сім'ї та утриманцям померлого одно-разову допомогу. При цьому пенсія та інші доходи, одержувані працівником, не враховуються.

Значно підвищено захист працівників при нещасних випадках на виробництві. Зокрема, встановлено виплату одноразової допомоги потерпілому (його сім'ї та утриманцям померлого).

Розмір одноразової допомоги при стійкій втраті працездатності повинен бути не менше суми, визначеної з розрахунку середньомісячного заробітку потерпілого за кожен процент втрати ним працездатності.

У разі смерті потерпілого, розмір одноразової допомоги повинен бути не менше 5-річного заробітку працівника, який виплачується його сім'ї, і, крім того, не менше річного заробітку на кожного утриманця померлого.

Власник повинен відшкодувати потерпілому витрати на лікування, протезування, придбання транспортних засобів, по догляду за ним та інші види медичної і соціальної допомоги відповідно до медичного висновку, що видається у встановленому порядку, а також витрати на ритуальні послуги при похованні загиблих, розслідування причин нещасних випадків тощо.

Передбачено також відшкодування потерпілим моральної шкоди у розмірі до двохсот мінімальних зарплат.

Окремі положення Закону "Про охорону праці" присвячено регулюванню ОП жінок, неповнолітніх, інвалідів. Встановлено, зокрема, заборону на використання праці жінок і неповнолітніх на підземних роботах, а також залучення жінок і неповнолітніх працівників до підіймання і переміщення речей, маса яких перевищує граничні для них норми.

Закон України "Про охорону праці" складається з 49 статей, об'єднаних у 8 розділів.

Передбачені Концепцією принципи були реалізовані в Законі через систему нових механізмів забезпечення безпеки людини, які умовно можна об'єднати у дві групи:

- 1) механізм попередження збитку людині і суспільству,
- 2) механізм відшкодування завданого збитку.

У Законі також закладені правові норми, які сприяють усуненню об'єктивних причин незадовільного стану умов і безпеки праці.

1.2. Правила та норми по охороні праці

Окрім загальних вимог охорони праці, які містяться в Законі, законодавчими документами, що передбачають безпеку праці, є державні стандарти, правила та норми.

Єдині правила і норми поширюються на всі галузі народного господарства і є вимогами державних стандартів "Система стандартів безпеки праці" (ССБП), "Правила побудови електроустановок" (ППЕ), "Правила технічної експлуатації електроустановок споживачів (ПТЕ), тощо. Вони визначають вимоги по охороні праці, які стосуються всіх підприємств, установ і організацій, закріплюють гарантії безпеки та гігієни праці, рівень яких повинен бути однаковим у всіх галузях народного господарства.

Міжгалузеві правила ТБ та виробничої санітарії регламентують умови праці для окремих (визначених) видів роботи, типів обладнання або виробництва, які здійснюються або використовуються в різних галузях народного господарства. Наприклад, "Правила техніки безпеки і виробничої санітарії при холодній обробці металів", "Правила ТБ та ВС при електрозварювальних роботах" тощо.

Єдині і міжгалузеві правила охорони праці встановлюються законами України.

Галузеві правила та норми поширюються тільки на дану галузь виробництва, враховують її специфіку. Вони затверджуються у встановленому порядку міністерствами, відомствами, органами держнагляду спільно, або по узгодженню з центральними комітетами відповідних профспілок. Наприклад, основними галузевими документами, що регламентують питання ОП в радіо- і електронній промисловості, є "Загальні правила ТБ і ВС для підприємств і організацій радіо-промисловості, промисловості засобів зв'язку та приладів".

На базі єдиних, міжгалузевих та галузевих актів, розробляються спеціальні інструкції по ОП, обов'язкові для працівників, зайнятих на конкретних роботах і в технологічних процесах. Такі інструкції розробляються і затверджуються адміністрацією підприємства спільно з комітетом профспілок.

1.3. Організаційні аспекти охорони праці.

1.3.1. Управління охороною праці.

Управління охороною праці містить в собі дві функції:

- а) організаційно-господарську;
- б) наглядову.

До прийняття закону "Про охорону праці" був відсутній державний орган, який би виконував організаційну функцію, тому цю функцію було покладено на профспілки. Однак, будучи громадською організацією, профспілки не в змозі були повністю підмінити державу в цій складній справі.

Тому, на виконання вимог Закону і з метою забезпечення комплексного управління ОП на державному рівні, утворено Національну раду з питань безпечної життєдіяльності населення при Кабінеті Міністрів України та Державний департамент України по нагляду за ОП. Почали діяти Національний науково-дослідний інститут ОП та Науково-інформаційний і навчальний центр ОП цього Департаменту. Вперше в Україні з липня 1994р. видається науково-виробничий журнал "Охорона праці".

Державний Департамент України по нагляду за ОП має повноваження здійснювати на території України державний нагляд за додержанням законодавчих та інших нормативних актів про ОП, координувати роботу міністерств, інших центральних органів державної виконавчої влади, об'єднань підприємств у галузі безпеки та гігієни праці, а також виробничого середовища. Рішення Державного Департаменту по нагляду за ОП, що належать до його компетенції, є обов'язковими для виконання всіма міністерствами, іншими органами державної влади, місцевий Радами народних депутатів та підприємствами, установами, організаціями.

Закон визначає повноваження місцевих органів державної виконавчої влади у створенні нешкідливих і безпечних умов виробництва, а також права і обов'язки громадських органів управління і профспілок.

Закон визначає значну матеріальну відповідальність фізичних та юридичних осіб за низький рівень стану ОП, чого не було в колишньому союзному законодавстві. За порушення нормативних актів про ОП, невиконання розпоряджень посадових осіб органів державного нагляду підприємства, організації, установи сплачують штрафи у розмірі до двох процентів місячного фонду заробітної плати.

1.3.2. Державні органи по нагляду за охороною праці

Постановою Кабміну від 27 січня 1993 р. створено Державний комітет по нагляду за ОП - Держнагляд охорони праці.

На новий департамент покладено функції по здійсненню комплексного управління охороною праці в державі, в тому числі вести державний нагляд за ОП в усьому народному господарстві. Для вивчення організаційної функції в центральному апараті створено Управління охорони праці, а в регіонах - територіальні управління - Держнагляд охорони праці.

Законом передбачено вирішення проблем економічної зацікавленості підприємств у створенні безпечних і нешкідливих умов праці. З цієї причини щорічно витрати на одного працюючого для виконання заходів по ОП склали в середньому 50 грн., а на виплату пільг і компенсацій - 440 грн.

Закон вирішує цю проблему таким чином, що підприємствам стає економічно не вигідно мати небезпечні та шкідливі умови виробництва. На сьогоднішній день значна частина випробованої техніки не *тільки* далека від світових стандартів, але й не відповідає елементарним вимогам безпеки. Відбувається це тому, що ті, хто розробляє та виготовляє недосконалу техніку, не несуть матеріальної відповідальності за травмування та загибель людей при її експлуатації.

З введенням в дію Закону становище повинно докорінно змінитися.

По-перше, в обов'язки Держнагляд охорони праці входить експертиза проектів промислових будівель на відповідність їх вимогам охорони праці.

По-друге, введена сертифікація якості машинобудівної продукції і технологічних процесів;

По-третє, всі матеріальні збитки, пов'язані з експлуатацією засобів виробництва, які не відповідають нормам охорони праці, будуть нести прямі винуватці аварій або нещасних випадків, тобто проектно-конструкторські організації і заводи-виготовлювачі.

Підвищена роль і престиж служб охорони праці. Тепер такі служби захищені законом. Вони підпорядковані безпосередньо керівнику підприємства, установи та прирівнені за посадовим статусом й оплатою праці до основних виробничо-технічних служб.

Спеціалісти з ОП мають право видавати приписи керівникам структурних підрозділів підприємств, установ обов'язкові для виконання про усунення недоліків, зупиняти роботу виробництв, дільниць, лабораторій і майстерень при наявності грубих порушень правил безпеки.

Держнагляд охорони праці створив державний реєстр діючих правил, норм і стандартів з ОП. Для наукового обґрунтування всіх питань з ОП при Держнагляд охорони праці створено Науково-дослідний інститут ОП.

1.3.3. Контроль за додержанням законів і правил охорони праці

За станом ОП і додержанням правил та норм безпеки на виробництві встановлений суворий державний, відомчий і громадський контроль та нагляд.

Вищий державний нагляд за виконанням законів про працю і охорону праці міністерствами, підприємствами та їх керівниками, а також громадянами на території України здійснюється Генеральним прокурором України та підпорядкованими йому прокурорами.

Спеціально уповноваженими державними органами, які здійснюють державний нагляд, є Держміськтехнагляд, Держсаннагляд, Держпожеж-нагляд.

Державний департамент по нагляду за охорону праці, беспечним виконанням робіт в промисловості та гірничо-добувній промисловості виконує задачі гірничого нагляду, котлонагляду, газового нагляду. Він здійснює нагляд на промислових підприємствах за виконанням правил виготовлення і експлуатації парових та водонагрівних котлів, судин, що працюють під тиском, трубопроводів для пари та гарячої води, підйомних споруд, об'єктів, пов'язаних із добуванням, транспортуванням, зберіганням та використанням газу, веденням вибухових робіт в промисловості.

Енергонагляд здійснює контроль за додержанням правил технічної експлуатації і безпеки обслуговування електроустановок, електростанцій, електромереж.

Держсаннагляд здійснює контроль за додержанням підприємствами, установами і організаціями гігієнічних норм, санітарно-гігієнічних і санітарно-протиепідемічних правил. Його здійснюють органи санітарно-епідеміологічної служби Міністерства охорони здоров'я. Ця служба може забороняти експлуатацію виробничих об'єктів, призупиняти будівництво і введення в експлуатацію різних об'єктів у випадку їхнього незадовільного санітарного стану або небезпеки шкідливого впливу на здоров'я людей, накладати штрафи, передавати матеріали в прокуратуру для притягнення винних до кримінальної відповідальності.

Додержання правил пожежної профілактики контролює Управління пожежної охорони Міністерства внутрішніх справ через своїх інспекторів, Суспільний контроль в здійсненні державного нагляду та громадського контролю в області ОП здійснюють профспілки.

Важливу роль в здійсненні суспільного громадського контролю в області ОП відіграють профспілки. Технічна інспекція виконує нагляд і контроль за додержанням законодавства про працю і правил по ОП, за відповідністю технологічних процесів, виробничих приміщень, устаткування, транспортних засобів вимогам стандартів безпеки праці, а також правил безпеки і виробничої санітарії.

Державна правова інспекція праці перевіряє додержання законодавства про працю при прийомі на роботу, переводах та звільненнях, додержанням режиму робочого часу, трудової дисципліни, оплати праці, тощо.

Громадський контроль стану ОП виконується профспілками через комітети профспілок, які здійснюють його через свої комісії (ОП, заробітної плати, соціального страхування, та інші), а також через громадських інспекторів по ОП. Комісія ОП перевіряє додержання трудового законодавства, правил і норм з техніки безпеки і виробничої санітарії, бере участь у проведенні заходів по попередженню нещасних випадків на виробництві. Комісія або громадський інспектор даного підприємства мають право в будь-який час обстежити робочі місця, вимагати від адміністрації необхідних пояснень, документів та відомостей стосовно ОП, ставити питання про притягнення до відповідальності посадових осіб за порушення законів про працю .